

ПОДІЛЛЯ В СТРУКТУРІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ МЕРЕЖІ

О.В. Мудрак

Національний авіаційний університет

Важливим аспектом збереження біотичного і ландшафтного різноманіття є створення екологічної мережі та ефективної системи менеджменту для неї. Відповідно до Закону України “Про екологічну мережу України” (2004) екомережа – єдина територіальна система, призначення якої – забезпечити екосистемну цілісність, ценотичну повноцінність, біомну репрезентативність через поєднання територій і об’єктів природно-заповідного фонду (ПЗФ), а також інших територій, які мають особливу цінність для охорони навколишнього природного середовища, раціонального природокористування й екологічного оздоровлення території.

Для території Поділля, яка розташована в межах найбільш антропогенізованого регіону – Правобережного Лісостепу України, проблеми збереження біотичного і ландшафтного різноманіття, збільшення продуктивності екосистем, стабілізації екологічної рівноваги, підвищення добробуту населення є надзвичайно актуальними.

Матеріал та методи

Основною науково-методичною засадою практичного впровадження локальних і регіональних екомереж як складових національної екомережі має бути принцип запобігання фрагментації екосистем/ландшафтів. Тому доцільно створити цілісну і взаємопов’язану систему різноманітних екологічних мереж – планетарну (біосферну) – континентальну (європейську) – національну – регіональну – обласну – районну – локальну.

Метою дослідження було вивчення структурних елементів регіональної екологічної мережі в розрізі адміністративно-територіальних одиниць. На основі інформаційних джерел і польових досліджень виділено репрезентативні й унікальні ключові та сполучні території екомережі Поділля національного й регіонального рівня.

Об’єктом дослідження були структурні елементи екологічної мережі Поділля національного й регіонального рівня. Для висвітлення питання використано проект “Зведеної схеми формування екомережі України (перший етап)”, атлас об’єктів природно-заповідного фонду (ПЗФ) України, додатки до нього, статистичні довідники, реєстр ПЗФ Тернопільської, Хмельницької, Вінницької областей, дані інституту землеустрою, обласних управлінь охорони навколишнього природного середовища, польових досліджень.

Основні методи досліджень – аналітичні, описові, польові, картографічні, порівняльні, статистичні, моніторингу.

Результати

Поділля – це регіон площею 60,9 тис. км² (10,1% території України), який за адміністративно-територіаль-

ним поділом включає три області: Тернопільську, Хмельницьку, Вінницьку. За даними О.М. Маринич і П.Г. Шищенко (2005), він входить до зони широколистяних лісів (Західно-Українського краю, що включає Західно-Подільську й Східно-Подільську області) та лісостепової зони (Дністровсько-Дніпровського лісостепового краю, що включає північно-західну й північно-східну Придніпровську височинну область та Придніпровсько-Східно-Подільський й Середньобузський лісостеп). У межах регіону виділяють Тернопільську рівнину, масив Вороняки, Товтровий кряж, Мале Полісся, Подільську й Авратинську височину (вододіл басейнів річок Дністер, Південний Буг, Прип’ять), частину Придніпровської височини, Придністер’я. Територія регіону має загальний ухил поверхні з півночі на південь. Абсолютні висоти на півночі сягають 400 м, на півдні вони знижуються до 320 м, а в долині р. Дністер – до 150–110 м. У північній частині Західного Поділля виділяються структурно-денудаційні горбогірні місцевості з вододільними останцями, балками, ярами, еродованими сірими лісовими ґрунтами, дубово-грабовими, дубово-буковими і грабовими лісами. Центральна частина – це майже ідеальна рівнина з ослабленою природною дренажією, південна – являє ряд плоских, витягнутих з півночі на південь межиріч, які чергуються з глибокими каньйоноподібними долинами, де збереглися степові рослинні угруповання, карстові печери. На крутих схилах (“стінках”) відслонюються міоценові вапняки, крейдові породи, девонські пісковики, силурійські вапняки і сланці, що надає унікальні риси цим формам. Верхів’я цих схилів вкриті низкорослими лісами й чагарниками з граба, в’яза, липи, ліщини, глоду, шипшини, бересклета. У ландшафтній структурі поєднуються широколистяні, лісостепові й лучно-степові природно-територіальні комплекси. Але особливо помітними, які потребують охорони, є товтрові пасмово-горбисті височини, складені рифовими вапняками. Відомий Товтровий кряж (або Медобори) є бар’єрним неогеновим рифом, що простягається на 200 км, схили якого вкриті дубово-грабовими лісами. Тут налічується понад 100 видів реліктових рослин.

Для збереження біотичного й ландшафтного різноманіття Поділля необхідно сформувати регіональну екологічну мережу, до складу якої, згідно Законів України “Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000–2015 роки” та “Про екологічну мережу України”, мають входити: території й об’єкти ПЗФ; землі водного фонду, водноболотні угіддя, водоохоронні зони; землі лісового фонду; поєднані лісосмути й інші захисні насадження, які не віднесені до земель лісового фонду; землі оздоровчого й рекреаційного призначення; інші природні території й об’єкти, що мають особливу природну цінність; земельні ділянки, на яких зростають природні рослинні

Перелік ключових і сполучних територій екомережі Поділля

Позна- чення*	Назва	Рівень	Площа, тис. га
Тернопільська область (Західне Поділля)			
1-КН	Заліщицька	нац.	1
2-КН	Кременецька	нац.	1
3-КН	Медоборська	нац.	9,5
1-КР	Голицько-Підвисоцька	рег.	0,5
2-КР	Поточансько-Урманська	рег.	0,4
3-КР	Вороняцька	рег.	0,05
4-КР	Берем'янсько-Шутроминська	рег.	0,1
5-КР	Стіжкоцько-Лловецька	рег.	1
6-КР	Суразька	рег.	1,8
1-СН	Дністерська	нац.	497,7
2-СН	Кременецька горбогірна	нац.	517,5
1-СР	Опільська	рег.	460,1
2-СР	Стрипська	рег.	191
3-СР	Серетська	рег.	1332,4
4-СР	Збручанська	рег.	110,9
5-СР	Товтрова	рег.	269,2
Хмельницька область (Центральне Поділля)			
4-КН	Хмельницькі Товтри	нац.	267,7
5-КН	Верхньобузька	нац.	139,6
6-КН	Горинська	нац.	22
7-КН	Мальованська	нац.	16,9
7-КР	Новоушицька	рег.	10,1
3-СН	Шумсько-Острозько-Нетішинська	нац.	28
4-СН	Цвітоська	нац.	44,7
6-СР	Горинсько-Красилівсько-Бузька	рег.	61
7-СР	Хоморсько-Случансько-Бузька	рег.	71,6
8-СР	Наркевицько-Вишнівчицька	рег.	45,9
9-СР	Бохнянсько-Малівецько-Глібівська	рег.	92
10-СР	Гораївсько-Рудковецька	рег.	12,7
11-СР	Західнобузька	рег.	15,7
Вінницька область (Східне Поділля)			
8-КН	Подільсько-Поліська	нац.	46
9-КН	Середньобузька	нац.	6,5
10-КН	Дністерська	міждерж.	18,2
11-КН	Мурафські Товтри	нац.	26,3
12-КН	Кармелюкове Поділля	нац.	20,9
8-КР	Мурафська	рег.	3,5
9-КР	Рівська	рег.	2
10-КР	Гармаківська	рег.	0,6
11-КР	Бузько-Собська	рег.	1,5
12-КР	Лядівська	рег.	3,5
5-СН	Середньобузька	нац.	1640
6-СН	Дністерська	нац.	525,6
7-СН	Південно-Подільська	нац.	15,6
12-СР	Товтрова	рег.	42,6
13-СР	Рівсько-Мурафська	рег.	27,8
14-СР	Гнилоп'ятсько-Собська	рег.	300,5
Всього			6903,15

*КН - ключова територія національного рівня; КР - ключова територія регіонального рівня; СН - сполучна територія національного рівня; СР - сполучна територія регіонального рівня.

угруповання, занесені до Зеленої книги України; території, які є місцем перебування чи зростання видів тва-

ринного і рослинного світу, занесених до Червоної книги України; частково землі сільськогосподарського призначення екстенсивного використання (пасовища, луки, сіножаті тощо); радіоактивно забруднені землі, що не використовуються та підлягають окремій охороні як природні регіони з окремим статусом.

На виконання Закону України "Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000–2015 роки" в Тернопільській області розроблено і затверджено регіональну програму формування екомережі. За рахунок коштів обласного фонду охорони навколишнього природного середовища (55 тис. грн) протягом 2005–2006 рр. розроблено регіональну схему формування екологічної мережі, яка готова для затвердження Тернопільською обласною радою. Цієї схемою визначено 3 ядра загальнодержавного значення, 5 – міжрегіональних, 16 – місцевих, 6 екологічних коридорів місцевого значення та 2 національного значення – Дністровський та Кременецько-горбогірний як частина Галицько-Слобожанського широтного коридору загальнодержавного значення. Всі інші коридори практично прив'язані до річок і практично відсутні широтні коридори. В області майже не проводилась робота щодо визначення територій відновлення. Програмою формування регіональної екологічної мережі Тернопільської області на 2002–2015 рр. передбачається залучити до її складу 427466 га земель, що займатимуть 30,9% загальної площі. Для розвитку регіональної екомережі передбачається фінансування в розмірі 4,23 млн. грн, 90% яких буде виділено з державного бюджету.

В Хмельницькій області проект регіональної програми формування екомережі не розроблявся, оскільки це питання включено до "Комплексної програми охорони довкілля Хмельницької області". Громадськими організаціями спільно зі спеціалістами Державного управління охорони навколишнього природного середовища в Хмельницькій області розроблено попередню схему, згідно якої в області передбачається створити 5 ключових територій загальнодержавного і місцевого значення, з них 1 ключова територія міжнародного значення (Хмельницькі Товтри, площею 267,7 тис. га), 1 регіональна ключова територія, 8 сполучних територій – 4 національного і 4 регіонального значення, 3 відновлювальні території загальною площею 20042 га – 2 національного значення (Товтрова, площею 1924 га й Дністровська – 14993 га) і 1 (Нетішинська – 3125 га) регіонального значення. Таким чином, до ключових і сполучних територій регіональної екомережі Центрального Поділля передбачається залучити 827,9 тис. га земель, що займатимуть 40,2% загальної площі. Площа буферних територій становитиме близько 300 тис. га.

У Вінницькій області розроблено і 22.10.2003 р. обласною радою затверджено "Регіональну програму екологічної мережі Вінницької області на 2004–2015 роки". Протягом 2004–2006 рр. із залученням фахівців Інституту ботаніки ім. М.Г. Холодного НАН України і викладачів Вінницького державного педагогічного університету проведено дослідження з питань виділення ключових та сполучних територій для формування екологічної мережі загальнодержавного й регіонального рівнів. На те-

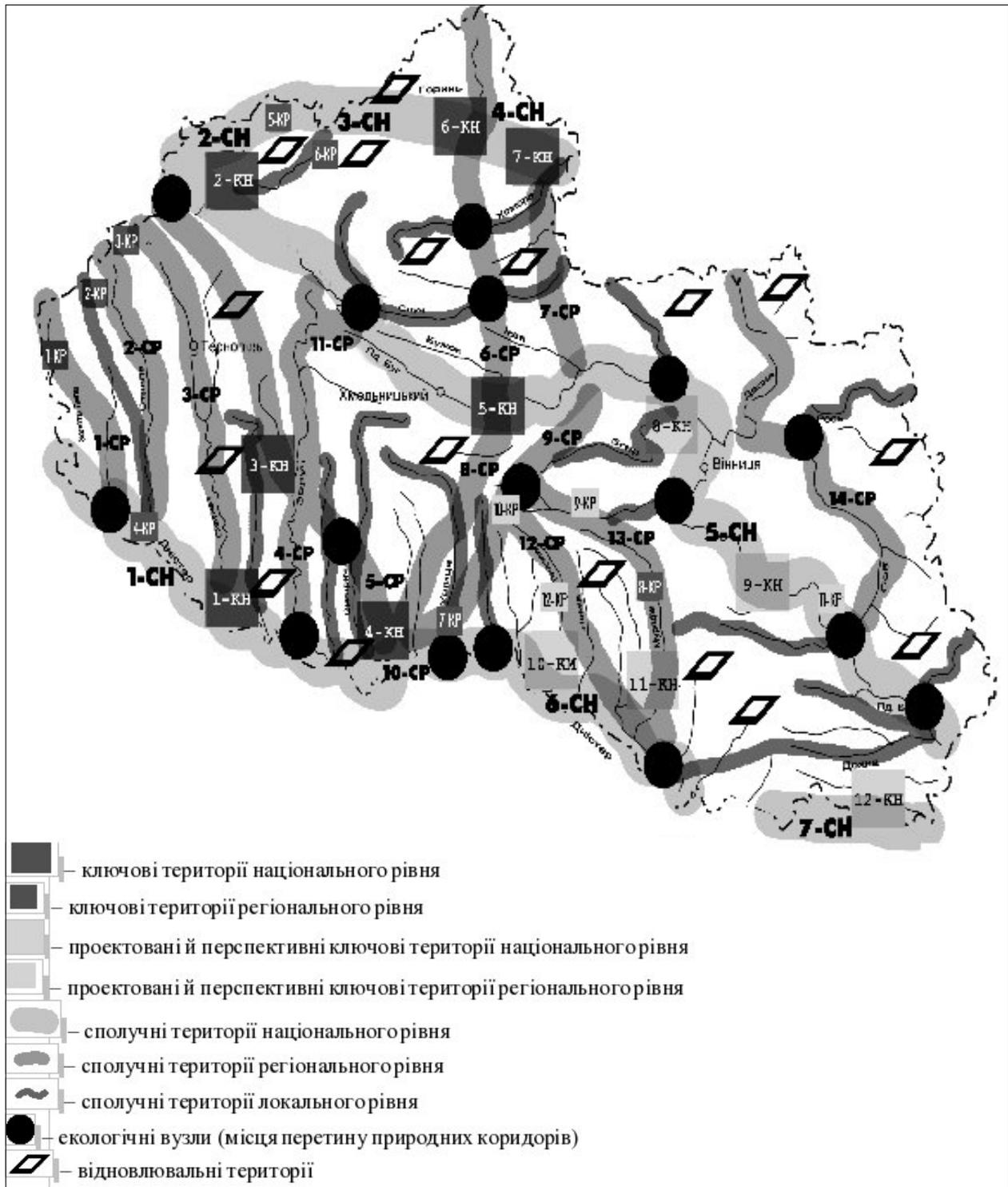

Схема екологічної мережі Поділля

перішній час, розроблено попередню схему регіональної екомережі Вінницької області, згідно якої в області передбачається створити 5 ключових територій загальнодержавного і 5 регіонального значення, з них 1 ключова територія міжнародного значення (Дністерська), 15 сполучних територій – 3 національного, 3 регіонального й 9 місцевого значення. Таким чином, до ключових і сполучних територій регіональної екомережі Східного Поділля передбачається залучити 2681,1 тис. га земель, відновлюваних і буферних територій – 4041,7 тис. га, що займатимуть 26,2% загальної площі. Для розвитку

регіональної екомережі передбачається фінансування в розмірі 5,4 млн. грн.

Ключові території (ядра екомережі), як правило, утворюють об'єкти ПЗФ. На 01.01.2008 р., за нашими даними (Мудрак, Мудрак, 2009), площа територій і об'єктів ПЗФ Поділля складала 449544,91 га, кількість 1363, рівень заповідності – 8,07% від загальної території регіону. В Тернопільській області він становив 8,42% (площа 116496,62 га, кількість 548), Хмельницькій – 14,8% (305695,03 га, кількість 472), Вінницькій – 1,02% (27353,26 га, кількість 343).

Використовуючи дані Л.П. Царика (2006) і проект “Зведеної схеми формування екомережі України” (науково-дослідна робота виконувалася в Національному авіаційному університеті під керівництвом Я.І. Мовчана) атлас об’єктів ПЗФ і додатки до нього (Леоненко та ін., 2003), статистичні довідники, реєстр ПЗФ Тернопільської, Хмельницької, Вінницької областей, дані інституту землеустрою та обласних управлінь охорони навколишнього природного середовища, необхідно відмітити, що на території Тернопільської області (Західного Поділля) виділено: 9 *ключових територій*, загальною площею 15,35 тис. га. З них національного рівня – 3 (Заліщицька, площею 1 тис. га, Кременецька – 1 тис. га, Медоборська – 9,5 тис. га), загальною площею 11,5 тис. гектарів і 6 – регіонального рівня (Голицько-Підвисоцька, площею 0,5 тис. га, Поточансько-Урманська – 0,4, Вороняцька – 0,05, Берем’янсько-Шутроминська – 0,1, Стіжоцько-Іловецька – 1, Суразька – 1,8 тис. га), загальною площею 3,85 тис. га; 7 *сполучних територій*, загальною площею 3378,8 тис. га, з них національного рівня – 2 (Дністровська, площею 497,7 тис. га і Кременецька горбогірна – 517,5 тис. га, як частина Галицько-Слобожанської), загальною площею 1015,2 тис. га і 5 регіонального рівня (Опільська, площею 460,1 тис. га, Стрипська – 191, Серетська – 1332,4, Збручанська 110,9, Товтрова – 269,2 тис. га), загальною площею 2363,6 тис. га. Таким чином, загальна площа структурних елементів екомережі, включених до складу регіональної схеми формування екомережі Тернопільської області, становить 3394,15 тис. гектарів.

Враховуючи дані Т.Л. Андрієнко (2006) і проект “Зведеної схеми формування екомережі України” (2008), на території Хмельницької області (Центрального Поділля) виділено: 5 *ключових територій*, загальною площею 456,3 тис. га. З них національного рівня – 4 (Хмельницькі Товтри, площею 267,7 тис. га, Верхньобузька – 139,6, Горинська – 22, Мальованська – 16,9 тис. га), загальною площею 446,2 тис. га і 1 – регіонального рівня (Новоушицька), площею 10,1 тис. га; 8 *сполучних територій*, загальною площею 371,6 тис. га, з них національного рівня – 2 (Шумсько-Острозько-Нетішинська, площею 28 тис. га і Цвітоська – 44,7 тис. га, як частини Галицько-Слобожанської), загальною площею 72,7 тис. га і 6 регіонального рівня (Горинсько-Красилівська-Бузька, площею 61 тис. га, Хоморсько-Случансько-Бузька – 71,6, Наркевицько-Вишнівчицька – 45,9, Бохнянсько-Маліївцько-Глібівська – 92, Гораївсько-Рудковецька – 12,7, Західнобузька – 15,7 тис. га), загальною площею 298,9 тис. га. Таким чином, загальна площа структурних елементів екомережі, включених до складу регіональної схеми формування екомережі Хмельницької області, становить 827,9 тис. гектарів.

За нашими даними (Мудрак, Мудрак, 2008, 2009), на території Вінницької області (Східного Поділля) виділено 10 *ключових територій*, загальною площею 129 тис. га. З них національного рівня – 5 (Подільсько-Поліська, площею 46 тис. га, Середньобузька – 6,5, Дністерська – 18,2, Мурафські Товтри – 26,3, Кармелюкове Поділля – 20,9 тис. га, попередня назва “Південне Поділля”), загальною площею 117,9 тис. га і 5 – регіонального рівня (Мураф-

ська, площею 3,5 тис. га, Рівська – 2, Гармаківська – 0,6, Бузько-Собська – 1,5, Лядівська – 3,5 тис. га), площею 11,1 тис. га; 6 *сполучних територій*, загальною площею 2552,1 тис. га, з них національного рівня – 3 (Середньобузька, площею 1640 тис. га, як частина Бузького меридіонального державного екокоридору, Дністерська – 525,6 тис. га, як частина Дністерського меридіонального державного екокоридору, Південно-Подільська – 15,6 тис. га як частина Південноукраїнського широтного екокоридору), загальною площею 2181,2 тис. га і 3 сполучних територій регіонального рівня (Товтрова, площею 42,6 тис. га, Рівсько-Мурафська – 27,8, Гнилоп’ятсько-Собська – 300,5 тис. га), загальною площею 370,9 тис. гектарів. Таким чином, загальна площа структурних елементів екомережі, включених до складу регіональної схеми формування екомережі Вінницької області, становить 2681,1 тис. га (табл., рис.).

Висновки

Структура екомережі Поділля представлена територіями, що виконують певні функції – ключові, сполучні, буферні та відновлювальні. Ключові забезпечують збереження репрезентативних і унікальних для регіону компонентів біотичного і ландшафтного різноманіття. Сполучні території поєднують між собою ключові території, забезпечують міграцію тварин і обмін генетичного матеріалу. Буферні території (зони) захищають ключові й сполучні території від зовнішніх впливів. Відновлювальні території забезпечують формування функціонально-просторової цілісності екомережі та відтворення до первинного природного стану. Аналізуючи схему екологічної мережі Поділля визначено:

1) кількість ключових територій – 24 (площею 600,65 тис. га), серед них 12 – національного рівня (575,6 тис. га), 12 – регіонального (25,05 тис. га), 26 – місцевого (на схему не внесено, площі уточнюються);

2) кількість сполучних територій – 39, серед них: 7 – національного рівня (площею 3269,1 тис. га), 14 – регіонального (3033,4 тис. га), 18 – локального (як правило, малі і середні річки 2 і 3-го порядку, деякі лісові ділянки, лісосмуги), площі яких уточнюються;

3) буферні території, які встановлюються навколо ключових і сполучних територій регіону на відстані до 4 км займають площу близько 900 тис. га;

4) кількість відновлювальних територій, визначених на першому етапі – 17 (лише на Центральному Поділлі їх встановлено три – Товтрова, Дністровська, Нетішинська, площею 700 га), проте, за результатами подальших досліджень, їх кількість і площа будуть постійно змінюватися.

За нашими розрахунками, площа відновлюваних і буферних територій Поділля, які в подальшому будуть включені до складу регіональної екомережі, становитиме 7007,9 тис. га.

На території Поділля є всі необхідні умови для формування невиснажливої регіональної екомережі, яка буде мати площу на першому етапі в 2015 р. 6903,15 тис. га (10,8% від загальної площі України), до якої увійдуть вище згадані ключові та сполучні території. І хоч проект “Зведе-

ної схеми формування екомережі України” вже є, проте вона ще не завершена і потребує вдосконалення і доопрацювання. Необхідно прикласти чимало зусиль для виділення земель буферних і відновлюваних територій, збільшення площ заповідання за рахунок зарезервованих, розширення діючих і створення нових природоохоронних об’єктів, які б репрезентували всі райони, області й краї фізико-географічного районування Поділля.

Література

- Леоненко В.Б., Стеценко М.П., Возний Ю.М. Додаток до атласу об’єктів природно-заповідного фонду України. - К.: Київ. ун-т, 2003. - С. 4-107.
- Екологічна безпека Вінниччини / Ред. О.В. Мудрак. - Вінниця: ВАТ “Міська друкарня”, 2008. - С. 134-153.
- Заповідні перлини Хмельниччини / Ред. Т.Л. Андрієнко. - Хмельницький: “Інтрада”, 2006. - С. 184-193.
- Маринич О.М. Шищенко П.Г. Фізична географія України. - К.: Знання, 2005. - С. 303-323.
- Мудрак О.В. Екологічна мережа Східного Поділля: необхідність створення і розбудови. // Агроекологічний журнал. - 2009. - Вип. 2. - С. 9-16.
- Мудрак О.В., Мудрак Г.В. Природно-заповідний фонд екологічної мережі Поділля в структурі адміністративно-територіального поділу. // Зб. наук. статей “II-й Всеукраїнський з’їзд екологів з міжнародною участю (Екологія/Ecology-2009)” (23-26.09.2009). - Вінниця: ФОП Данилюк, 2009. - С. 231-235.
- Науковий звіт з виконання науково-дослідної роботи “Підготовка проекту Зведеної схеми формування екомережі України (перший етап)”. - Київ, НАУ, 2008. - С. 3-120.
- Царик Л.П. Еколого-географічний аналіз і оцінювання території: теорія та практика (на матеріалах Тернопільської області). - Тернопіль: Навчальна книга - Богдан, 2006. - С. 155-165.
- <http://www.rada.gov.ua> - Природоохоронне законодавство України
- <http://www.biodiv.org/default.shtml>; <http://www.ukma.kiev.ua> - Науково-освітній центр збереження біорізноманіття Мінприроди України та НУ “Києво-Могилянська академія”
- ecoternopil.gov.ua - матеріали Державного управління охорони навколишнього природного середовища у Тернопільській області.